

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XV — ČÍSLO 1

Naše nové úlohy

EUGEN JÓNA

Pri politickom školení, do ktorého sa v prázdninových mesiacoch zapojili aj učitelia škôl všetkých stupňov, môže si každý z účastníkov jasne uvedomiť, že sme si všetci vzájomne učiteľmi. Tento vzťah učiteľa a žiaka je v dnešnej spoločnosti široko rozvetvený: vzájomne sa školíme, učíme, vychovávame. No nie všetci sme si vedomí skutočnosti, že nám túto činnosť do značnej miery umožňuje reč, jazyk ako *nástroj dorozumievania*, teda i *učenia*. — Pomocou jazyka ľudia sa dorozumievajú, vymieňajú si myšlienky. Ale i tvorenie myšlienok, samo myslenie úzko súvisí s rečou. Človek myslí pomocou slov a viet. Jazyk nemožno oddeliť od myšlienok — je *nástroj myslenia*. Materinskému jazyku ako nástroju vyučovania a učenia — i ako podstatnému znaku národa — venuje sa v školách mimoriadna pozornosť, ale pre svoju dôležitosť pri dorozumívaní a myslení zasluhuje si ju i mimo školy.

Starostlivosť o spisovný jazyk ako nástroj myslenia a dorozumievania, jeho cibrenie a zdokonaľovanie je *kultúra jazyka*. Ako vo všeobecnom smysle kultúrou rozumieme činnosť i jej výsledok, tak i kultúra jazyka je predovšetkým činnosť, uberajúca sa dvojakým smerom. Vedeckou prácou, odborným lingvistickým štúdiom zisťujú sa zákony jazyka, uvedomené i neuvedomené pravidlá, ktorými sa spravujeme pri hovorení; tieto zákony sa kodifikujú, pravidlá sa uštalujú; poskytuje sa pomoc pri tvorení nových prostriedkov a určuje sa úloha dote-

rajších; hotové jazykové prejavy podrobujú sa kritike atď. Jazykovou výchovou, školskou a mimoškolskou, uvádzajú sa do života výsledky vedeckého skúmania jazyka. Také sú v podstate i dnes úlohy Slovenskej reči ako časopisu pre otázky jazykovej kultúry.

Pravda, v dnešných časoch racionálnej organizácie a plánovania nielen v hospodárskom úseku nášho života, ale i v oblasti kultúry, diferencujú sa i úlohy našich inštitúcií. V Matici slovenskej všetka vedecká a umelecká práca i všetko organizačné úsilie smeruje k ľudovému. I náš časopis má slúžiť tomuto hlavnému cieľu. Z otázok jazykovej kultúry sústreďí sa teda na otázky jazykovej výchovy v širokom slova smysle, kým z teoretických otázok bude si všímať podľa jednej z hlavných zásad dialektiky o nerozlučnej spojitosti teórie a praxe tie, ktoré majú priamy vzťah k praktickým jazykovým potrebám.

Stav slovenskej jazykovedy¹ nie je však dnes taký, že by sme mohli jej výsledky jednoducho popularizovať. Jazykoveda u nás — ako aj inde — pracuje dvoma metódami: staršia v duchu pozitivistickej mladogramatickej školy, novšia v duchu štrukturalizmu.² S hľadiska marxistického kritizujú sa oba smery. Prvému sa vyčítuje nedostatočný zreteľ na pomer jazyka a spoločnosti v ich vývine, druhému k tomu aj idealizmus, nesprávny pomer k mimojazykovej skutočnosti. O marxistickej lingvistiky dozvedáme sa zo sovietskych časopisov a kníh, ktoré však nie sú nám všetky prístupné. V teoretickej oblasti slovenskú lingvistiku čakajú teda veľké povinnosti. — No ani konkrétne úlohy slovenskej jazykovedy nie sú ešte v dostatočnej miere splnené. Chýba nám spoľahlivá a na vedeckých základoch vybudovaná úplná slovenská gramatika, nový úplný slovník a najmä štylistika. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 všetky tieto príručky nemôžu nahradiť, hoci konajú dobrú službu. Pri pravopisnej reforme, ktorá sa má uskutočniť v dohľadnom čase, bude ich treba od základu prepracovať a upraviť podľa novších výsledkov jazykovedných štúdií. Teraz Pravidlá vychodia starostlivosťou Matice slovenskej v novom,

¹ O jej úlohách hovorilo sa v našom časopise po vojne. Porov. Ján Stanislav, *Úlohy slovenskej jazykovedy*, SR XII, 1946, 5—12.

² Porov. Jazykovedný zborník I—II, 1946—1947, 463—468.

revidovanom vydaní, schválenom Povereníctvom školstva, vied a umení v Bratislave. V tomto vydaní opravily sa tlačové chyby a podľa úprav PŠVU nahradily sa nevhodné príklady novými.³

Jazykovej výchove v širšom slova smysle nejde len o drobné poučky a rady,⁴ ale o správne chápanie všetkých jazykových otázok, s ktorými pracujúci človek príde do styku. Zo všeobecných otázok pôjde nám predovšetkým o správne hodnotenie spisovného jazyka ako zbrane kultúry. — Spisovný jazyk bol a je dorozumievací prostriedok vzdelaných vrstiev spoločnosti. V ľudovej demokracii a v socialistickej spoločnosti stane sa základné všeobecné vzdelanie rovnako majetkom všetkých občanov štátu, ako o tom svedčí u nás i existencia jednotnej školy. Po absolvovaní strednej školy diferencuje sa vzdelanie podľa odborných potrieb. Na strednej škole so základným všeobecným vzdelaním završí sa i základné vzdelanie jazykové. Pri odbornom vzdelávaní nadobúda si každý jednotlivec i nové jazykové vedomosti z odborného štýlu technického, poľnohospodárskeho a tak isto aj právnického, lekárskeho atď. Jednotná škola má teda dať svojim žiakom ucelené poučenie o spisovnom jazyku, o jeho bežných prostriedkoch, odborné školy pri jazykovom vyučovaní tieto vedomosti svojich žiakov prehĺbia, ale najmä dôkladne ich doplnia poučením o príslušnom odbornom štýle spisovného jazyka a náležitým štylistickým výcvikom. Gymnázium možno chápať ako v istom smysle odbornú školu pre kultúrnych pracovníkov a ako pokračovanie strednej školy na prípravu pre vysoké školy. Podľa nových osnov žiakom gymnázia dostane sa i prehĺbeného vzdelania jazykového v každom smere, ale i tu by sa mal brať ohľad vo väčšej miere na jazykové

³ Dočasne môže nám pomáhať starší slovník Petra Tvrdého, ktorý sa po vojne znovu zjavil na kníhkupeckom trhu, pravda, spolu so slovníkom platných Pravidiel slovenského pravopisu ako kontrolou, niekedy i slovník M. Kálala, ktorý tak isto znovu možno dostať. Z gramatik hodno spomenúť Mihálovu školskú gramatiku, proti ktorej lingvisti aj učitelia majú mnoho výhrad, ďalej bez skladby neúplnú a z časti priveľmi teoretizujúcu gramatiku J. Orlovského a L. Aranya, Praktickú štylistiku, spracovanú na základe funkčného chápania jazyka, nemajú, pravda, ani iné národy. O slovníkových prácach, ktoré sa chystajú, sme už referovali v našom časopise (SR XIV, 1948—1949, 307—8).

⁴ Porov. Alois Jedlička, *Otázky jazykovej výchovy*, Slovo a slovesnosť X, 1948, 142—151.

potreby budúcich tvorcov kultúry, budúcich vedcov, umelcov atď.

Z týchto predpokladov vychodí aj nové chápanie funkcie spisovného jazyka v spoločnosti. V minulosti spisovný jazyk bol prostriedkom myslenia a dorozumievania pre vzdelané vrstvy, ale vzdelávacie možnosti neboly pre každého rovnaké, a tak spisovný jazyk stal sa vo veľkej miere znakom vládnucej triedy. V budúcnosti spisovný jazyk bude v značnej miere majetkom všetkých príslušníkov národa vo svojej rozlíšenej podobe podľa potrieb konverzačných a odborných, a to na dorozumievanie o spoločných veciach celého národa. No v plnej miere bude spisovný jazyk nástrojom a často zbraňou pre pracovníkov v kultúrnej oblasti. Keďže nebude pánov a „nepánov“, spisovný jazyk nebude znakom triednym, ale viac-menej len znakom odbornosti, znakom pracujúcej inteligencie, pracovníkov v oblasti kultúry.

Vyučovaním v novej škole, ale aj pôsobením tlače, rozhlasu, divadla atď. sú nebývalé predpoklady pre rozšírenie znalosti spisovného jazyka u nás. Súvisí to so všeobecnou demokratickou kultúrou.⁵ Demokratizačné tendencie⁶ odrážajú sa v spisovnom jazyku u nás napríklad volaním po reforme slovenského pravopisu.⁷ — No pravopis i celá jazyková správnosť, je len úsekom kultúry jazyka. Naším cieľom je nielen správnosť, ale i *kultivovanosť jazyka*.

O podstate a náplni jazykovej kultúry bude treba ešte mnoho úvah a štúdií. Jej úroveň priamo súvisí s jazykovou výchovou školskou i mimoškolskou. Slovenská reč, jej prispievatelia a redaktori svojou prácou chcú aj naďalej pomáhať pri výstavbe a štúdiu spisovného jazyka, ale najmä v jazykovej výchove v širokom slova smysle. Veríme, že zdokonaľovanie i upevňovanie jazykových vedomostí a rečových schopností je najmä v oblasti kultúry pomoc pre plnenie päťročného plánu

⁵ Porov. Eugen Pauliny, *Spisovný jazyk a demokratizácia kultúry*, SR XIV, 1948—49, 129—142.

⁶ Porov. článok Bohuslava Havráňka v sborníčku *Čeština v životě a ve škole*, Zemská školní rada, Praha 1947.

⁷ Porov. univ. prof. PhDr. Eugen Pauliny a PhDr. Ján Horecký, *O reforme slovenského pravopisu*, Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava 1948.

a tým aj pomoc pri uskutočňovaní veľkého rozhodnutia slovenského a českého ľudu — vybudovať v našom štáte socialistickú spoločnosť.

Ešte o alternácii *i/ø* v spisovnej slovenčine

LADISLAV DVONČ

Štefan Peciar¹ uverejnil štúdiu o tzv. *vkľadnom i*.² Pokázal tu na skutočnosť, že s hľadiska synchronického treba pri tvaroch *jedináčik-jedináčka, lalôčik-lalôčka* ... pokladať *i* v nom. sg. za „vkľadné“, lebo sa v ostatných pádoch vynecháva. Toto svoje tvrdenie dokladá bohatým materiálom.

Jozef Orlovský³ v odpovedi na Peciarov článok zásadne poprel existenciu alternácie *i/ø* v spisovnej slovenčine. Svoje tvrdenie opiera aj o materiál nárečový, čo je na prvý pohľad zarážajúce, pretože sám v štúdiu o gen. pl. vzoru *ryba*⁴ postavil sa proti tomu, aby sa pri každej príležitosti, keď sa skúma systém spisovného jazyka, operovalo nárečiami, obyčajne nárečiami, ktoré príslušný autor osobne pozná (rodné nárečie). Dnes sa už všeobecne uznáva požiadavka, aby sa náležite rozlišoval spisovný jazyk a nárečia. Preto ak sa v spisovnom jazyku vyskytuje zjav, ktorý nemožno nájsť v nijakom nárečí, nie je to ešte dostatočným dôvodom, aby sme ho zásadne popreli. Tendencie, ktoré sa v spisovnom jazyku prejavujú, možno najlepšie sledovať na plodoch dobrých spisovateľov, resp. vôbec v literárnych textoch.

¹ Poznámka k takzvaným vkľadným samohláskam. SR XII, 86—91.

² Termín „vkľadné *i, e, o, á*“ v príp. ako vtáčik — vtáčka, chlapec — chlapca, orol — orla, chrbát — chrbta nepokladám za správny preto, že o „vkľadných“ hláskach hovorí sa aj pri tvorení gen. pl. ženských a stredných podstatných mien. Pri fem. a neutrách nie je v nom. sg. príslušný vokál, preto *á, ie, o, e*, ktoré prichádzajú v gen. pl., možno kvalifikovať ako „vkľadné“, kým v prvom prípade príslušný vokál je v nom. sg. a v ostatných pádoch sa *vysúva*. Preto užívam radšej alternácie (striedanie) *i/ø* — podobne *e/ø, o/ø, á/ø*.

³ *Vkľadné samohlásky v slovenčine*, SR XIII, 86—92.

⁴ *Množný genitív vzoru ryba*, SR XII, 155.

Orlovský správne poukázal na to, že alternácia *i/o* je neprípustná v určitých prípadoch, pretože *i* je morfonologicky významotvorná morféma v kategórii slov označujúcich zamestnanie: *žiačik* (m.) — *žiačka* (f.), preto gen. sg. m. *žiačika*; *hlupáčik* (m.) — *hlupáčka* (f.), gen. sg. m. *hlupáčika* atď. Toto konštatovanie je závažné a znižuje platnosť Peciarovho tvrdenia, no úplne ho nemôže poprieť.

Ako ukazuje materiál, alternácia *i/o* je prípustná (ale nie záväzná) vtedy, keď pri vynechaní *i* (ide najmä o gen. sg. a gen., akuz., inštr. pl.) nedôjde ku kolízii s nejakým substantívom, znejúcim rovnako, ako je v prípade *žiačik/žiačka* (gen. sg. m.) — *žiačka* (nom. sg. f.); *žiačkov* (gen., akuz. pl. m.) — *žiačkou* (inštr. sg. f.); *žiačkami* (inštr. pl. od *žiačik*) — *žiačkami* (inštr. pl. od *žiačka*) a pod. Pozrime na niektoré tvary.

Orlovský uvádza na tvar *batôžok* štyri doklady, ale všetky sú z toho istého prameňa. Tvar *batôžik* pokladá za zriedkavý, kým Slovník spisovného jazyka slovenského (str. 84) dáva prednosť tvaru *batôžik* pred *batôžok*. Gen. sg. uvádza sa tu *batôžka*. V tomto prípade nemôže dôjsť ku kolízii s iným substantívom, pretože niet substantíva „batôžka“ (f.).

Najpodivnejšie je, že Orlovský nechce spojiť tvar *vtáčky* s *vtáčik*, ale s *vtáček*, *vtáčok*, ktoré, ako sám uvádza, v spisovnom jazyku neexistujú. Keďže už vopred rigorózne zamietol alternáciu *i/o*, musí uvádzať tvary, ktorých dnes v spisovnom jazyku niet. Podľa nášho názoru so synchronického hľadiska nie je rozhodujúce, či *vtáčky* súvisí s tvarom *vtáček* alebo *vtáčok*, dôležité však je, že v dnešnom spis. jazyku existuje nom. sg. *vtáčik*, pl. *vtáčiky* alebo *vtáčky*, a preto *vtáčky* možno spojiť dnes iba s *vtáčik*. Napr. v našich rozprávkach je bežné spojenie *vtáčik-letáčik*, ktoré sa skloňuje *vtáčka-letáčka*, *vtáčkom-letáčkom* atď. V preklade románu S. S. van Dina: Kráľovské vraždenie užíva sa nom. sg. *vtáčik*, gen. sg. *vtáčika*, ale aj *vtáčka*: Chcete povedať, že Drukker — *vtáčik*, ktorého ste mali strážiť — odišiel o ôsmej k Dillardovcom (str. 47), Naoko to vyzerá, ako by sme mali *vtáčika*, ktorý to vykonal, v rukách (str. 5), ale aj: Práve ste sa zmienili, milý seržant, o pánu Sperlingovi ako o „*vtáčkovi*“: toto označenie bolo veľmi priliehavé (str. 5). Nakoľko v spisovnom jazyku je v nom. sg. len

vtáčik, tvar *vtáčky* možno iba k nemu priradiť (zvyčajnejšie je, pravda, *vtáčky*).

Slovník spisovného jazyka slovenského uvádza tiež napr. *bôčik*, *-a* aj *bôčka*, *balónik*, *-a*, *balónka*, *fliačik*, *-a*, i *fliačka*. V cit. románe nájdeme: *Panáčik* — *hrbáčik* na múr sa štveral (str. 46), Je to ďalšia šialená dráma — ďalšia detská rečňovanka... Tentoraz o *panáčikovi* — *hrbáčikovi* (str. 46), ale aj: Rozpovedal jej, ako shodil Drukera s múru a rozprával jej o *panáčkovi* — *hrbáčkovi* (str. 49). Podobných príkladov by sa dalo nájsť hojne.

Treba ešte poznamenať, že z tvaru okrem nom. sg. — teda bez príslušného vokálu — nedá sa nijako dokázať, aký vokál je v nom. sg.

Po týchto poznámkach možno konštatovať: v spisovnej slovenčine dostávajú sa do popredia novšie deminutíva na *-ik* na úkor deminutív na *-ek*, *-ok*. Možno povedať, že v terajšej spis. slovenčine je produktívnou odvodzovacia morféma *-ik*-, a produktivita uvedených druhých dvoch sa citeľne oslabila. Pri skloňovaní deminutív na *-ik* sa zväčša zachováva lexikálno-sémantický prvok bez zmeny aj v ostatných pádoch, čo je v súhlase s tendenciou zachovávať lexikálno-sémantický prvok nezmenený a tým aj s tendenciou zrušovania alternácií, preto *žiačik|ø* — *žiačik|a*, *vtáčik|ø* — *vtáčik|a* ap. Popritom sa od deminutív na *-ik* užívajú v ostatných pádoch tvary bez tohto *i*.

Tvary bez uvedeného vokálu pôvodne síce sa vyskytovaly len pri deminutívach na *-ek*, *-ok*, ale prešli aj k substantívam na *-ik*. Táto alternácia je početne obmedzená a prípustná jedine v prípade, keď nedochádza k významovej kolízii s iným rovnakým substantívom. Ako ukázal podrobný výpis používania deminutív na *-ik*, zostavený Orlovským, prevažuje v najväčšej miere skloňovanie s ponechaním *i* aj v ostatných pádoch. Pre túto početnú obmedzenosť alternácie *i|ø* možno uvažovať o jej vylúčení. Vývoj smeruje jednak k odstráneniu deminutív na *-ek*, *-ok*, jednak k odstráneniu uvedenej alternácie.

Z miestopisných názvov Šariša

SAMO MAZÚR

Svinia.

V Prešovskom okrese západne od Prešova leží v údolí riečky *Svinky* malá obec *Svinia*, nárečove nazývaná *Šviňa*, pred rokom 1918 úradne po maďarsky zvaná *Szinye* (vyslov *siňe*).

Názov obce *Svinia* je príbuzný s apelatívom *sviňa*. Je pravdepodobné, že pôvodné meno obce od najstarších čias bolo **Sviňa*. Na to nás upozorňuje i názov riečky, ktorá preteká obcou a ktorá sa nazýva *Svinka*. Je deminutívnu formou od predpokladaného pôvodného názvu obce **Sviňa*. A toto nie je len akousi náhodou. Už Šmilauer¹ vo svojom diele o vodstve starého Slovenska upozornil, že „mezi jmény osad a vodných toků jsou četné vzájemné vztahy...“. V danom prípade vidíme medzi názvami obce a vodného toku vzťah, vyjadrený pomerom *podstatné meno : deminutívne podstatné meno*. Podstatným menom je tu názov obce (**Sviňa*), deminutívnym podstatným menom zas názov vodného toku (*Svinka*).

Šmilauerov názor o určitých vzájomných vzťahoch medzi menami osád a vodných tokov môžeme podporiť i niekoľkými dokladmi z východného Slovenska,² v ktorých prvé meno označuje obec, druhé vodný tok, pretekajúci tou istou obcou, napr.: *Chotča* — *Chotčianka*³ (okres Stropkov), *Križovany* — *Križovanka*⁴ (Prešov), *Lada* — *Ladinka* (Prešov), *Ladomírová* — *Ladomírka* (Svidník), *Lutina* — *Lutinka*⁵ (Sabinov), *Radoma* — *Radomka* (Giraltovce), *Železník* — *Železníček* (Giraltovce) ap.

¹ Vl. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska*, Praha—Bratislava 1932, 487.

² Viď Školskú a administratívnu mapu veľžupy Košickej, zostavil Pavel Gallo, škôldozorca. — Porov. taktiež s gen. mapou 39° 49' Košice.

³ Na gen. mape 39° 49' Košice uvedená vo forme Chotčanka.

⁴ Obec donedávna nazývala sa úradne Križoviany, ale jej názov bol zmenený na Križovany. — Porov. Malý soznam obcí na Slovensku. Bratislava 1948, str. 69. — Podobne potok mal meno Križovianka.

⁵ Gallova Školská a administratívna mapa veľžupy Košickej uvádza obec vo forme Lučina a potok vo forme Lučinka.

No tento vzťah medzi menami osád a vodných tokov nie je azda náhodilý a iba na východnom Slovensku sa vyskytujúci. Možno ho zistiť i medzi menami osád a vodných tokov stredného Slovenska,⁶ napr.:

Ilianovo — *Ilianovka*⁷ (Lipt. Sv. Mikuláš), *Kvačany* — *Kvačianka* (Lipt. Sv. Mikuláš), *Likava-hrad* — *Likavka* (Ružomberok), *Partizánska Eupča* — *Eupčianka* (Lipt. Sv. Mikuláš), *Smrečany* — *Smrečianka* (Lipt. Sv. Mikuláš) ap.

Ba ďalšie príklady na tento vzťah⁸ nám potvrdzujú, že je známy i na západe a má teda platnosť na území celého Slovenska. Na potvrdenie aspoň tieto príklady zo západného Slovenska:

Handlová — *Handlovka* (Prievidza), *Pružina* — *Pružinka* (Ilava), *Rosina* — *Rosinka* (Žilina), *Lietavská Svinná*⁹ — *Svinianka* [!] (Žilina), *Trenčianske Teplice* — *Teplička* (Trenčín) ap.

Porovnaním vzťahu mena obce *Svinia* ku vodnému toku *Svinica* s ostatnými príkladmi, citovanými tu i zo stredného a západného Slovenska, prichádzame k záveru, že by sa ako názov obce aj tu mohlo uplatniť základné podstatné meno, teda *Sviňa*, a nie substantivizované adjektívum (vo funkcii vlastného mena) *Svinia*.

*

Na predpokladanú formu **Sviňa* upozorňujú i listinné záznamy vo formách *Zwnye* 1210, *Zwyne* 1295, *Szvinye* 1320, *Sywyne* 1427 a *Swynie* 1642.

Forma *Zwnye*¹⁰ je najstaršia známa forma. Podľa ďalšieho zápisu *Zwyne* (1295) základ mena možno hľadať v apelative *sviňa*. Vynechanie samohlásky i v zápise *Zwnye* sa dá pokla-

⁶ Porov. s gen. mapou 37° 49' Banská Bystrica.

⁷ Na gen. mape 37° 49' Banská Bystrica je uvedená ešte po starom *Ilianovo* — *Ilianovka*.

⁸ Porov. s gen. mapou 36° 49' Trenčín.

⁹ Donedávna sa táto obec nazývala Svinná. Viď gen. mapu 36° 49' Trenčín. — Porov. taktiež Malý soznam obcí na Slovensku, Bratislava 1948, str. 122.

¹⁰ Tóth Sándor, *Sáros vármegye monografiája*, Budapest 1910, II, str. 477.

dať za pisársku chybu pisára listiny z r. 1210, v ktorej sa táto forma vyskytuje.

Pri preberaní slovenských topografických názvov do maďarčiny je temer pravidelné, že za slovenské koncové *a* preberá sa do maďarského topografického názvu koncové *e*. Je to pr maďarskom hláskoslovnom vývine vo vokalizme postupná asi milácia *a* > *e*.¹¹ Uvediem len niekoľko dokladov postupnej asi milácie z topografických názvov Šariša: *Beloveža* > *Bélavézse* *Brezovica* (nad *Torysou*) > *Berzevicze*, *Demjata* > *Deméte Fricška* > *Fricske*, *Haniska* > *Eniczke*, *Lutina* > *Litinye*, *Terňa* > *Ternye*, (**Žegňä*) *Žehňa* > *Zsegnye*, a tak aj **Sviňa* > *Szinye*.

Druhá forma *Zwyne*¹² ako aj tretia forma *Szvinye*¹³ jasne ukazujú, že vznikly zo slovenskej formy **Sviňä*.

Nasledujúci zápis *Sywyne*¹⁴ vznikol pravdepodobne mylným prešmyknutím hlások *y* a *w*, lebo novší zápis *Swinie*¹⁵ zase utvrdzuje predpoklad o pomenovaní **Sviňä*.

Predpokladaná forma **Sviňä* mohla byť teda pôvodným názvom obce, čo dosvedčuje i v Čechách sa vyskytujúca obec *Svině*.¹⁶ Pretože tento topografický názov je známy aj u iných Slovanov, niet dôvodu vylučovať predpoklad, že by nebol známy i medzi Slovákmi. Existenciu názvu obce *Sviňa* na východnom Slovensku dosvedčuje odvodená forma miestneho mena *Svinica* (< *Sviň(a) + ica*), ktoré spolu tvoria dvojicu *Sviňa* — *Svinica* asi v takom priamom vzťahu, ako je v prípade *Bytča* — *Bytčica* *Kubra* — *Kubrica* (Trenčín).

Cenný doklad na podopretie nášho tvrdenia prináša Ján Stanislav¹⁷ zo Zadunajska v Maďarsku, kde kedysi Slováci žili a kde pre dnešnú obec *Zsemelye* (Baraňanská stolica) nachádza doklady: *Suene* 1015—1158, *Suenye* 1068, *Swenye* 1403

¹¹ Ján Stanislav, *Slovenský juh v stredoveku*, Turčiansky Svätý Martin 1948, II, str. 602.

¹² Vl. Šmilauer, l. c., str. 208.

¹³ Tóth Sándor, l. c. II, str. 477.

¹⁴ Tamtiež.

¹⁵ Tóth Sándor, l. c. II, str. 477.

¹⁶ Vl. Šmilauer, l. c., str. 484.

¹⁷ Ján Stanislav, l. c. I, str. 260, II, str. 601.

Sewynye 1542. Všetky tieto názvy vznikly z predpokladanej slovenskej formy **Sviňa*.

Úradná maďarská forma názvu obce *Svinia* bola do r. 1918 *Szinye*. Prvý doklad na túto formu je až z r. 1642: *Szinye*.¹⁸ I táto forma vznikla zo slovenskej formy **Sviňa*. Maďari totiž pri preberaní slovenských topografických názvov do maďarčiny a pri ušľachťovaní ich foriem často eliminovali niektoré hlásky zo skupiny spoluhláskovej, aby sa im nové topografické mená ľahšie vyslovovaly a prispôbily k maďarskému hláskoslovnému systému. Najčastejšie eliminovanou hláskou bola spollhláska *v*. Ako doklad zo Šariša uvádzame tieto príklady: *Kvačany* > *Kacsány*, *Lubovec* > *Lubócz*, *Rovné* > *Róna*¹⁹ ap.

Do tejto skupiny prevzatých topografických foriem zo slovenčiny do maďarčiny patrí aj úradná maďarská forma našej obce *Szinye* (**Sviňa*, maď. ortografiou *Szvinya* > *Szvinye* > *Szinye*).

Pri konštatovaní určitého vzájomného vzťahu medzi názvom obce a názvom vodného toku, v našom prípade vzťahu medzi názvami **Sviňa* (obec) a *Svinka* (riečka), je dôležité preskúmať pôvodné formy názvu nášho vodného toku, teda riečky *Svinky*.

Riečka *Svinka* pôvodne nemala svoje meno v deminutívnej forme, ale vo forme základného podstatného mena, ako o tom svedčia najstaršie doklady: *Zyna* 1270, *Zuina* 1273, ako aj *fluvius Zwyna*, *fluvius Zymna*, *fluvius Svyna*, *Svina*, *due aque Zwyna*²⁰ ap. Deminutívna forma nášho vodného toku po prvý raz uvádza sa v doklade z r. 1315: *Swinka*.²¹

Riečka *Svinka* je veľmi dravá, robí často škody, podrýva brehy a okolo seba všetko nivočí, preto si ľud vysvetľuje, že dostala meno od deminutívneho substantíva *svinka*, čím sa jej v prenesenom význame pripisuje činnosť tohto zvieraťa (rytie, podrývanie).²² Šmilauer naproti tomu tvrdí, že „se divoké řeky pojmenovávají jmény bujných samců (tur atp.)“. Ak majú

¹⁸ Tóth Sándor, l. c. II, str. 477.

¹⁹ Porov. Tóth Sándor, l. c. II, str. 374, 401, 412, 433, 460.

²⁰ Vl. Šmilauer, l. c., str. 402.

²¹ Tamtiež.

²² Karol Lukáč, adm. riaditeľ, Prešov, ústne.

riečne toky pomenovania od názvov domácich zvierat, slúžily tieto pravdepodobne kedysi ako napájadlá a kúpalištia.²³

V súvislosti so vznikom obce a tým aj so vznikom pomenovania obce je rozšírený a zakorenený medzi obyvateľmi obce názor, že obec dostala svoje meno po zemepánovi *Szinyey*, ktorý vraj túto obec založil.

Je pravda, že tento zemepánsky rod od dávnych čias bol majiteľom obce a potomci rodu ešte donedávna boli majiteľmi veľkostatku v nej, ale nemusí byť pravda, že po ich rode dostala obec meno. Ešte r. 1603 uvádza sa rod majiteľa obce vo forme *Szy*,²⁴ tak to bolo i r. 1641, 1642, 1658, 1695, i keď slovenský názov obce poznáme z predchádzajúcich storočí. Majiteľ obce až v XVII. storočí pozmenil si meno z formy *Szy* na *Szenyey*,²⁵ ako to potvrdzuje doklad z r. 1620, a ešte neskoršie na *Szinyey*.

Je teda viac ako pravdepodobné, že z pôvodnej slovenskej formy názvu obce **Sviňa* cez maďarskú formu *Szinye* vzniklo i meno majiteľa obce v konečnej forme *Szinyey*.

Porovnaním dokladov pôvodného názvu vodného toku i obce môžeme sa upevniť v presvedčení, že pôvodný slovenský názov obce mohol byť iba v predpokladanej forme **Sviňa*.

Dokladov z literatúry na slovenskú formu názvu obce (*Sviňa*) je dost. Či citujeme pramene latinské, nemecké alebo maďarské, všade do r. 1918, teda do vzniku prvej Československej republiky, nachádzame doklady na formu *Sviňa*, i keď sú miestami písané cudzou ortografiou. Tak túto formu názvu obce nachádzame u Korabinského²⁶ i Nagya.²⁷ Nachádza sa aj

²³ Vl. Šmilauer, l. c., str. 483.

²⁴ Tóth Sándor, l. c. II, str. 477.

²⁵ Tamtiež.

²⁶ Johann Matthias Korabinsky, *Geographisch — Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn...*, Pressburg 1786, II. Register, heslo S: *Sviňa* (bez označenia strany). [Pozn.: Mákkost' spoluhlásky ň v slovenských topografických názvoch je všeobecne v tomto diele označená bodom nad n.]

²⁷ *Notitiae politico-geographico-statisticae incliti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum*. Auctore Ludovico Nagy. Tomus I, Budae 1828. Str. 280: *Sviňa*.

v maďarskom sprievodcovi po Šarišskej župe.²⁸ Taktiež schematizmy²⁹ z minulého storočia ju uvádzajú. Konečne formu *Sviňa* pozná Niederle³⁰ i Czambel.³¹

Po roku 1918 dlhší čas, temer celé druhé desaťročie tohto storočia, známa bola ako názov obce iba forma *Sviňa*. Táto ako úradná sa i užívala, i v schematizmoch a iných administratívnych príručkách uvádzala.³² Ba i neskoršie, keď bola zavedená forma *Svinia* ako forma úradná, všeobecne sa používala, i keď neúradne, forma *Sviňa*, a ostala ako pôvodne úradná i vžitá, čo nám potvrdzuje aj doklad z roku 1933.³³

Ľud svoju obec nazýva *Šviňa*. Výslovnosť tejto ľudovej formy je totožná s výslovnosťou apelatíva *šviňa* „sviňa, ošípaná“. V reči ľudu sa názov obce skloňuje ako ostatné substantíva, patriace k vzoru *ulica*, teda: nom. *Šviňa*, gen., dat. a lok. *Šviňi*, akuz. a inštr. *Šviňu*. — I z nárečovej formy a jej skloňovania je zrejmý súvis s pôvodnou formou **Sviňa*.

V apríli 1920 bol odhlasovaný zákon č. 266/1920 Sb. z. a nar. o názvoch miest, obcí, osád a ulíc. Výnos Ministerstva vnútra v Prahe č. 74.804/27 zo dňa 24. novembra 1927 o úprave týchto názvov vyšiel vzhľadom na vyššie citovaný zákon až po sied-

²⁸ *Sárosvármegyei Kalausz*, Eperjes 1910, str. 74: *Szinye*, a *község* *tót neve: Szivnya*.

²⁹ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis, pro anno Domini MDCCCXXXVI*, ab erecta sede episcopali anno XXVI. Eperjesini 1846. Str. 34: *Szivnya*. — Ten istý schematismus z r. 1898, str. 40: *Szivnya*.

³⁰ Lubor Niederle, *Uherští Slováci*. Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z roku 1900. Praha 1906. Str. 105, 189: *Sviňa*.

³¹ Dr. Samo Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovenských jazykov*. Turčiansky Svätý Martin 1906. Str. 597: *obec Sviňa, maď. Szinye*.

³² Vladimír Volosinovič, *Seznam obcí župy Šarišskej pre úrady štátne a samosprávne, podobne pre súkromnú potrebu v styku s úradmi*. Prešov 1919. Str. 19: *Sviňa, maď. Szinye*. — *Místopis a národnostní statistika obcí slovenských* (III. zkrácené a upravené vydání knihy prof. Dr. L. Niederla). „Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900.“ Praha 1919. Str. 97, 212: *Szinye—Sviňa*. — Lud. Kühn, *Seznam obcí župy Košickéj*. Košice 1924. Str. 46: *Sviňa, maď. Szinye*.

³³ Belo Klein-Tenoskalský, *Obrazy z dejin prešovských evanjelikov*. Liptovský Svätý Mikuláš 1933. Str. 5, 40: *Sviňa*.

mich rokoch na sklonku roku 1927. Iba po tomto roku zjavuje sa po prvý raz forma *Svinia*, ktorá je naisto umelá, neživá. Tamojší ľud ju ani dnes neužíva, ba i v úradnom ústnom styku možno počuť iba starú úradnú formu *Sviňa* popri nárečovej forme *Šviňa*. Ináč forma *Svinia* užíva sa iba v úradnom písomnom styku.

Forma *Svinia* je ženské substantivizované prídavné meno privlastňovacie. V slovenčine takéto prídavné mená tvoríme z podstatných mien zvieracích najčastejšie príponami *-í*, *-ia*, *-ie*, napr.: *baraní* (< *baran*), *hadí* (< *had*), *havraní* (< *havran*), *jastrabí* (< *jastrab*), *jelení* (< *jeleň*), *kozí* (< *koza*), *kohútí* (< *kohút*), *kuní* (< *kuna*), *labutí* (< *labuť*), *lasiči* (< *lasica*), *medvedí* (< *medveď*), *orlí* (< *orol*), *osí* (< *osa*), *psí* (< *pes*), *rači* (< *rak*), *soví* (< *sova*), *vrani* (< *vrana*) ap. Podľa uvedených príkladov môžeme etymologicky odvodiť od substantíva *sviňa* prídavné meno *sviní*, *svinia*, *svinie*, z ktorého ženskej formy by bola mala vzniknúť dnešná úradná forma *Svinia*. Pravda, táto forma prídavného mena sa v spisovnej slovenčine neužíva. Nemajú ju Pravidlá slovenského pravopisu,³⁴ nepozná ju Káľal³⁵ ani len zo slovenských nárečí, neuvádzajú ju Czambel,³⁶ Macht³⁷ ani Bartek.³⁸ Zato forma *sviní* náležitá je v spisovnej češtine.³⁹

Naproti tomu užíva sa v slovenčine prídavné meno *svinský*, taktiež utvorené z apelatíva *sviňa*, ale príponou *-ský*. Týmto spôsobom vzniká druhá skupina prídavných mien z podstatných mien zvieracích, napr.: *konský* (< *kôň*), *kravský* (< *krava*), *levský* (< *lev*), *somársky* (< *somár*), *volský* (< *vól*) ap., a teda aj *svinský* (< *sviňa*). Forma *svinský* užíva sa napr. v spojení: *svinský pysk*, *svinská srst*, *svinské mäso*, v prenese-

³⁴ Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Svätý Martin 1940. Str. 396: *sviňa*: *svinský*.

³⁵ Mir. Káľal, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*. Banská Bystrica 1924. Str. 662—663: *sviňa*: *sviňací*, *svinský*.

³⁶ Dr. Samo Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* 33, Turčiansky Svätý Martin 1919. Str. 310: *sviňa*, odvodeniny neuvádza.

³⁷ Anton Macht, *Sústavná mluvnica slovenská pre učiteľov a súkromné štúdium...*, Třebachovice p. O. 1938, str. 415: *sviňa*—*svinský*.

³⁸ Dr. Henrich Bartek, *Špráva výslovnosti slovenská*, Bratislava — Turčiansky Svätý Martin 1944. Str. 300: *sviňa*: *svinský*.

³⁹ Pravidlá českého pravopisu, Praha 1926, str. 113: *svině*: *sviní*, *svinský*.

nom význame i *svinské reči* ap. Kálal uvádza spojenie: *svinská voš*.⁴⁰ Známa je i rastlina *svinský bôb*.

Formu *svinský*, -á, -é uzákoňujú Pravidlá slovenského pravopisu⁴¹ a uvádzajú ju i Kálal,⁴² Macht⁴³ a Czambel.⁴⁴ Z uvedených príkladov vyplýva, že ako prídavné meno k substantívu *sviňa* prináleží iba forma *svinský*, -á, -é, kým forma „*sviní*, *svinia*, *svinie*“ je nespisovná a vonkoncom neslovenská.

Keďže teda Pravidlá slovenského pravopisu neuzákoňujú privlastňovacie prídavné meno „*sviní*, *svinia*, *svinie*“ a keďže sa toto prídavné meno ani neužíva, nemožno prijať za náležitú túto formu ani v topografickom názve *Svinia*, a to tým viac dnes, keď sa už vykonala, i keď iba čiastočne, revízia topografických názvov Slovenska, aby neodporovali duchu spisovného jazyka.

Formu *Svinia* možno potvrdiť z dokladov iba z posledných 20 rokov. Aj to sú všetko doklady administratívneho charakteru.⁴⁵

Úradná forma *Svinia* je dosť nezvyčajná a práve pre svoju nezvyčajnosť sa ani nepoužíva. Pri jej ohýbaní nikomu nepríde na um dávať ju do súvisu s prídavným menom „*sviní*, *svinia*, *svinie*“, ktoré nie je živé. Preto skôr z nevedomosti mnohí si myslia, že *Svinia* načím skloňovať ako cudzie podstatné meno typu *demokracia*. O tom svedčia rozličné úradné záznamy tohto typu, napr.: „pochádzajúci zo *Svinie*, polia patriace *Svinii*, narodený vo *Svinii*“ ap. Pravdaže, formy „zo *Svinie*, k *Svinii*, vo *Svinii*“ sú nesprávne. K týmto formám zvädzajú však i nárečové formy: zo *Šviňi*, gu *Šviňi*, f *Šviňi* ap.

⁴⁰ Mir, Kálal, I. c., str. 663.

⁴¹ Porov. s pozn. 34.

⁴² Porov. s pozn. 35.

⁴³ Porov. s pozn. 37.

⁴⁴ Porov. s pozn. 36.

⁴⁵ Schematismus učiteľstva národných škôl na Slovensku podľa stavu zo dňa 20. novembra 1929, Praha 1930, str. 103: *Svinia*. — Štatistický lexikon obcí v republike Československej. III. Krajina Slovenská. Praha 1936, str. 76: *Svinia*. — Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a Prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku. Bratislava 1939, str. 69: *Svinia*. — Sborník Ministerstva školstva a národnej osvety. I. 1941—1942. Bratislava 1942, str. 140: *Svinia*. — Lexikon obcí Slovenskej republiky. V Bratislave 1942, str. 79: *Svinia*. — Malý soznam obcí na Slovensku podľa administratívneho stavu k 1. septembru 1948 a počet civilných zásobovaných osôb k 30. júnu 1948. Bratislava 1948, str. 70: *Svinia*.

Tieto nesprávne formy pri skloňovaní úradného znenia viedly riaditeľstvo národnej školy tejto obce, že 24. januára t. r. spýtalo sa Jazykovedného odboru Matice slovenskej, aké je správne skloňovanie tohto topografického názvu. Dostalo odpoveď, ktorá bola skrátené uverejnená v Rozličnostiach Slovenskej reči.⁴⁶ V nej sa vysvetľuje, že vzhľadom na dnešnú úradnú formu tejto obce má sa skloňovať ako prídavné meno typu *cudzia*.

Roku 1948 vykonaly sa zmeny v úradných názvoch obcí na Slovensku. Vyhláška povereníka vnútra o tom vyšla pod č. A-311/16-II/3-1948 v Úradnom vestníku zo dňa 26. júna 1948, č. 55, str. 1276—1285. Touto vyhláškou boli poslovenčené maďarské a nemecké názvy našich obcí, respektíve nahradené boli starými slovenskými a pôvodnými názvami; boli tiež upravené niektoré nesprávne slovenské formy. Očakávalo sa preto, že i názov obce *Svinia* bude upravený na *Sviňa*, no nestalo sa tak.

Po rozbere historických dokladov zo starých listín, ďalej dokladov z literatúry a taktiež po rozbere úradnej formy *Svinia* a nárečovej formy *Sviňa* možno tvrdiť, že správna a pôvodná forma názvu tejto obce je *Sviňa*.

Forma *Sviňa* sa na prvý pohľad vidí ako forma pejoratívna, nakoľko apelatívna forma *sviňa*, z ktorej ona vznikla, užíva sa aj ako prezývka. No v skutočnosti tu na východnom Slovensku, v Prešovskom okrese, do ktorého obec patrí, túto pejoratívnosť necítiť. Dôkazom je i nárečová forma tejto obce (*Sviňa*), ktorá je totožná vo výslovnosti s formou apelatíva *sviňa*. Podobne ju necítiť ani v odvodenom tvare *Svinica*.

Konečne pomenovanie obcí po zvieratách je na Slovensku dosť časté. Uvedme aspoň tieto príklady: *Bujakov*, *Bujakovo*, *Diviaky*, *Havranec*, *Kocurany*, *Komárov*, *Konská*, *Králiky*, *Medvedzie*, *Ovčie*, *Raková*, *Rakovo*, *Turie*, *Vlčany*, *Vlčково*, *Vlková*⁴⁷ ap. Ba i z koreňa apelatíva *sviňa* máme topografické názvy: *Svinica*, *Svinná*⁴⁸ ap.

⁴⁶ Slovenská reč XIV, 263: *Miestny názov Svinia*.

⁴⁷ Porov. Malý soznam obcí na Slovensku, Bratislava 1948, str. 63, 10, 110, 94, 72, 7, 43, 4, 94 a 109, 69, 12, 111, 123, 97, 3, 27.

⁴⁸ Tamtiež, str. 32, 3 a 122.

Nakoľko úprava miestopisných názvov Slovenska nebola údajne ešte definitívne skončená, žiadalo by sa, aby i názov *Svinia* bol upravený na *Sviňa*, čo je pôvodné meno obce.

Obyvateľ tejto obce nazýval by sa *Sviňan*, obyvateľka *Svinianka*. Adjektívum k tomuto topografickému názvu by bolo *sviniansky*.

Adjektívum *snadný* a jeho odvodeniny

ANTON JÁNOŠÍK

Platné Pravidlá sloven. pravopisu na rozdiel od prvých Pravidiel z r. 1931 adjektívny tvar *snadný* spolu s komparatívnym tvarom *snadnejší* označujú hviezdičkou ako chybné a miesto nich kladú ako správne slová *ľahký*, *ľahší* (381).

Podnet k takej oprave zaiste dal Czambel vetou:¹ *snadno a rychle to vykoná pilný hospodár, ktorú aj zápät prepisuje: ľahko a skoro to urobí usilovný gazda. Ňou chcel názorne ukázať na „priepasť, aká je medzi slovníkom terajšej spisovnej reči a medzi slovníkom slovenského ľudu“*. Lenže na to nevolil celkom vhodnú vetu, lebo z nej rovnako do „slovníka slovenského ľudu“ patria: sloveso *vykonať* s náhradným synonymom *urobiť*, adj. *pilný* s náhradným synonymom *usilovný* a tiež adv. *snadno* s náhradným synonymným tvarom *ľahko*. Nepatrí tam — podľa mňa — len adv. *rychle* a *hospodár*, ale aj tie si vydobyly svoje miesto v spis. reči; tvar *rychle* sa kvantitatívne obmenil na *rýchle*.

Slovenský pôvod slovesa *vykonať* je nadovšetko zrejmy. Tak isto adj. *pilný* je i v sloven. nárečiach; je rozšírené na západnom Slovensku a ešte okrem toho na veľkej časti stredosloven. jazykovej oblasti, ako na to bol poukázal Eugen Jóna.² Podobne je slovenského pôvodu aj adverbiálny tvar *snadno* so svojím adjektívom *snadný*; nachodí sa na celom území západoslovenských nárečí³ a siaha aj do okrajových častí turčianske-

¹ Porov. Dr. Samo Czambel, *Slováci a ich reč*, 1903, str. 229.

² Porov. Eugen Jóna, *Pilný, pilnosť*, SR VIII, 39 a n.

³ Adj. tvar *snadný* s adv. *snadno* poznám od svojej mladosti z Bánoviec, kde dialekticky zneje *snanni*, *snanno*. Má ho aj obec Omšenie

ho nárečia.⁴ Czambel asi zato zatracoval adv. *snadno* spolu s adj. *snadný*, lebo sa s ním neboznámil pri svojich dialektologických výskumoch, keď v nich nedošiel ešte k spracovaniu okrajových turčianskych, a hlavne západoslovenských nárečí. Nepojal ich ani do svojej Rukováti.⁵ Pravdepodobne neboly mu dosť súce pre spisovný jazyk. Možno, že tvary adj. *snadný* a adv. *snadno* pokladal za nedomáce, české. Túto nechuf proti nim prevzali aj Czamblovi nasledovníci.⁶ Uvedenú vetu ako nesprávnú odtlačila Slovenská reč (I, 103). Neskoršie znovu upozorňuje, že adv. *snadno* s adj. *snadný* je nesúce „v dobrej spisovnej slovenčine“ (VI, 304). No pre príslušníkov západoslovenských nárečí byly to vždy (a sú ešte aj dnes) živé slovné tvary, domáce slová s pevným významom, ktorý sa zjavne odrážal od synonym *ľahko* a *ľahký*, nakoľko ony tiež zachovávaly za oných časov v západosloven. nárečiach pevne svoj prvotný konkrétny význam:⁷ *ľahký*, čo je slabej váhy, čo málo váži, nič neváži, čo nie je vážne. Obidve adjektívne formy *snadný* a *ľahký* v podstate byly od seba diferencované asi na ten spôsob ako latinské adj. *facilis* a *levis*. Táto ostrá diferenciácia sa dnes prísne zachováva vo francúzskom jazyku: *facile* „snadný“ a *leger* „ľahký“.

Na tento čas adj. *snadný* trati v západoslov. nárečiach na svojom ostrom odlišnom význame a vlieva sa do blízkeho synonyma *ľahký*. Aj tam synonymum *ľahký* nadobúda prevahu nad adj. *snadný* nateraz vplyvom slovenskej spisby, hlavne u mlad-

(ústne Ing. Štefan Veselý, pokladník MS), Trenčín, Púchov (Dr. Pavol Hoffmann, primár Štát. nemocnice v Turč. Sv. Martine), Verešvár (Dr. Peter Gula, referent MS), Farkašín (pri Trnave) (Fraňo Štefunko, akad. sochár), Stránske (pri Žiline) (Ignác Majerčík, žiak IV.c OA v T. Sv. Martine) a iné.

⁴ Porov. Mir. Kálal, *Slovenský slovník z literatury a nářečí*, 623. V ňom k slovu *snadný* poznámku *t* (= turčianske) bol pripojil Cyril Chorvát, rodák zo Slovenského Pravna. Adj. *snadný* je známe aj v neďalekej obci Valčí, ako som sa to dozvedel od tamojšej rodáčky Anny Buľovskej, ktorá adj. *snadný* bola použila v školskej úlohe; vetu citujem na inom mieste.

⁵ Dr. S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Turč. Sv. Martin 1919.

⁶ Peter Tvrdý a samá prvá redakcia *Slovenskej reči* (Dr. H. Bartek).

⁷ Na prvotný význam adj. *ľahký* dá sa súdiť aspoň podľa latinského významu *levis*.

šej generácie. Nastáva v tejto veci vyrovnanie so strednými nárečiami, kde niet diferencovania medzi pôvodnejším abstraktným významom adj. *snadný* a pôvodnejším konkrétnym významom adj. *ľahký*, nakoľko stredosloven. tvar *ľahký* pojíma dávnejšie obidva významy.

Tým, že Pravidlá sloven. pravopisu vylučujú zo spisovnej reči adj. *snadný* s ostatnými odvodeninami, ochudobňujú slovenčinu o výrazné diferenciačné dvojice: *snadný*, čo sa dá, čo možno vykonať bez veľkej námahy, bez prekážok, hladko — *ľahký*, čo je slabej váhy, čo málo váži.

Práve tento diferencovaný význam, ktorý je taký zrejmy pri dvojici adjektív *snadný* — *ľahký*, prihovára sa, aby sme adj. *snadný* s ostatnými možnými odvodenými tvarmi ľahkomyseľne zo spisovného jazyka nevytvárali podľa známej Czamblovej vety, najmä nie dnes, keď sme v štúdiu jazykovej kultúry pokročili ďalej od jeho časov.

Pravidlá sloven. pravopisu ponechávajú v spisovnom jazyku adv. tvar *snád* ako bežné slovo a tvary *snadný*, *snadnejší* s tým istým základom už neuznávajú za súčasť do spisovnej reči. Adv. *snád* v Pravidlách sloven. pravopisu ostáva osamotené a nemá nijakej opory v príbuzných slovných tvaroch adj. *snadný* a adv. *snadno*, s ktorými zjavne súvisí (SR XI, 133). To sa vidí ako nedôslednosť, ktorú treba nabudúce napraviť v tom smysle, že aj tvary adj. *snadný* s odvodeninami budú mať svoje miesto v „dobrej spisovnej slovenčine“, t. j. vráti sa im ich príslušnosť do spisovného jazyka.

Ak znovu uvedieme adj. *snadný* do spisovnej praxe, tým aspoň čiastočne sa odbremení adj. *ľahký* na význame, ktoré je dosť zaťažené dvoma významami. Okrem toho dvojica synonym *ľahký* — *snadný* dáva možnosť zamieňať v štýle dvojaké tvary, čo napomáha pestrosť štýlu.

Azda pre túto stránku Eugen Pauliny najnovšie adj. *nesnadný* upotrebil vo svojom článku *Spisovný jazyk a demokratizácia kultúry*: Pravdaže, podrobnejšie rozvedenie tejto odpovede je už o niečo *nesnadnejšie* (SR XIV, 13). Uňho (Slováka zo Zvolena, približne z toho kraja ako Czambel) tvar adj. *nesnadný* nie je nesúci v „dobrej spisovnej slovenčine“. V zábavnej próze používa adv. *snadno* Dominik Tatarka: Milovala

ho *snadno*, ale mocne a hygienicky (Farská republika, 56). On zas rodák zo západného Slovenska (Drienovo) má pravdepodobne adv. *snadno* zo svojho rodného nárečia. Adjektívny tvar *snadný* sa dostal aj do *Slovníka spisovného jazyka slovenského*, kde sa ním vysvetľuje heslo *bezradnosť* 'stav neistoty, bez *snadného* východiska' (108). Hojné sú doklady na adj. *snadný* a adv. *snadne*, *snadno* v rukopisoch, v elaborátoch, a len upravitelia textov do tlače remeselne ich vyhadzujú, aby urobili zadosť predpisu Pravidiel slovenského pravopisu. S týmto adj. sa stretáme aj v elaboráte Pavla Višňovského,⁸ napríklad: predpoklady pre *snadné* a jednoduché meranie (39), identifikácia zobrazených predmetov je veľmi *snadná* a rýchla (95), súradnice a výšky dajú sa *snadne* určiť (44) a ešte iné. Čerstvé doklady môžeme nájsť v školských úlohách:⁹ Štrkovité polia (Valče) pomerne *snadno* vysychajú. Vyskytli sa nám síce (v dvojročnici) niektoré nedostatky, ale tie, dúfame, v budúcnosti *snadne* prekonáme a iné.

Ináč adj. *snadný* s ostatnými odvodenými tvarmi má všetky predpoklady, aby mohlo ostať spisovným. Je domáceho pôvodu a je známe v slovenskej spisovnej reči od samých jej začiatkov. Má ho bernoláčina, ktorá stála na podklade západných nárečí a ztade ho s odvodenými tvarmi prevzal do svojho Slowára aj Bernolák. Prešlo aj do štúrovčiny, i keď s ňou ťažisko spisovného jazyka sa prenieslo na stredoslovenské nárečie. Sám Štúr adj. *snadný* používa v základnom spise *Nauka reči slovenskej*: to je vec ňeskúsenjemu veľmi *ňesnadná* (206). Uvádza ho aj Jančovičov slovník¹⁰ štúrovčiny: *Snadní, -á, -uo*, mn. *könnyü* (294). Ako spisovný tvar prichodí aj v slovníkoch opravenej štúrovčiny, menovite u Mičátka, u Loosa: *Snadný* a. *könnyü*; leicht (506), u Pechány: *Snadný*, a. *könnyü* (320).¹¹

⁸ Názov elaborátu: *Návod, ako vykonávať práce pre založenie alebo obnovenie pozemkového katastra pri použití metódy stereofotogrametrie* 1948. (Nachodí sa v Reprodukčnom ústave v T. Sv. Martine).

⁹ Sú to úlohy dvoch žiakov 2. OŠ T. Sv. Martin, šk. rok 1948/49. Prvá veta je od Anny Buľovskej a druhá od Anny Rakytovej.

¹⁰ Štefan Jančovič, *Noví maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník I—II* (1. vyd. 1848 na Šarvaši), str. 294; tvary slovesa *usnadniť* má na str. 351.

¹¹ L. A. Mičátek, *Diferenciálny slovensko-ruský slovník*, Turč. Sv. Martin 1900, str. 203. — Josef Loos, *Slovník slovenskej, maďarskej*

Takto sa traduje nepretržite až do *Slovenského frazeologického slovníka* Petra Tvrdého, ktorý adj. *snadný* s odvodeninami vylučuje zo spisovnej reči pravdepodobne na základe už uvedenej známej Czamblovej vety. Podľa Tvrdého adj. *snadný* a odvodeniny okrem adv. *snáď* označujú hviezdičkou ako chybné pre spisovný jazyk aj platné Pravidlá sloven. pravopisu. Do týchto čias nehatene sa používajú v príslušnej miere v spisovnom jazyku: Čo ge *snadnegšie*...? (Palkovič, *Swaté písmo* II, 559), veľmi *snadno* pochopí (Fr. Habel, *Kniha o Nasleduванні Pána Krista* 1806, 63), Na Sitno je prístup... dosť *snadný* (Kmeť, *Veleba* 47), Pradie s ochotou tak *snadnou* (Hv. VIII, 69), *snadno* gest [Bohu] zawreť mnohých do Rúk nemnohých (Palkovič 414), *Snadnegšeg* gest Ťawe pres Ucho Ihli preišt' (576), [Vilma] ho nemohla *snadno* vytisnúť zo svojej duše (Škult., *Struhár*; *Orol* 1872, 246a), Skutočný stav reformnej nálady zistíme *snadno* (Rapant, *Dej. sloven. povstania* 6), kde je sadlo, tam je *snadno* (Kal. I⁵, 19), „Áno, nebeží, ani bežať nemôže, z príčin *snadno* pochopiteľných...“ (Vaj. X, 253), to prvé zistiť *snadno* mi (Hv. I, 48), Grófká... Ó, už teraz *snadne* predvídať sa dá (Palárik, *Dobrodružstvo* 58) ap.

Podobne druhé Pravidlá sloven. pravopisu s hviezdičkou uvádzajú aj sloveso *usnadniť* ako nespisovné slovo: Na jeho „cudzotu“ upozorňuje aj *Slovenská reč* (V, 320; VI, 304). Je pravda, že slovesný tvar *usnadniť* už sám osebe sa vidí archaický pre svoju predponu *u-*, ktorá sa neraz pociťuje pri svojej archaickosti ako nedomáca, cudzia — česká. No robí sa to celkom neprávom,¹² lebo má svoju pevnú domovinu v jazykovej oblasti západosloven. nárečí a ako domáce slovo uplatňovalo sa v slovenskej spisbe, napríklad: zamestnanie dedovo môže *usnadniť* cestu k vysokým hodnostiam (Vaj. X, 145), *usnadnil* cestu k dosiahnutiu cieľa (Urbánek III, 261), Za láskavé a ochotné *usnadnenie* štúdia (Rapant, *Dejiny sloven. povstania*, str. XVIII) ap.

Dnes je zaiste archaizmom podstatné meno *nesnádká*:

a *nemeckej reči* III, Pešť 1871, str. 505. — Dr. Adolf Pechány, *Slovník slovenský a maďarský dľa Jozefa Loosa* I, str. 320.

¹² Porov. Jozef Škultéty, *Rozhľadme sa v slovenčine*, SR VII, 212.

[Anuľka] prekárala ho, robila mu *nesnádky*, až sa všetci rozosmiali (Kal. I⁵, 29). Viacej známa je *nesnádz*: Zamotal sa zasa do peňažných *nesnádzi* (Šolt. IV, 107), ona mu odpovedala pohľadom vyhýbavým plným rozpakov a *nesnádze* (Kuk. IV⁴, 62), i finančnými *nesnádzami* oslabená Austria začala popúšťať Maďarom (Škult., O Slovákoch 244), No v dnešnej *nesnádzi* Kornel zabudol na samotu (Vaj. II, 149) ap.

Pravda, ťažké, ba daromné by bolo prihovárať sa za používanie v spisovnej reči už celkom vymretého slovesa *nesnaďiť*, ktoré zaznačil zaiste ešte ako živé Bernolák a ktoré ako zvláštnosť azda od neho uvádza Miklosich¹³ vo svojom etymologickom slovníku s nemeckým vysvetlením: *nesnaďiti* hadern (312) a po ňom ešte Brückner¹⁴ pri hesle *snadž*: slowac. *nesnaďiti*, 'nieľadziť, klóciť si' (504). Český tvar s vkladným -n- so zvratnou formou *nesnaďniti se*¹⁵ 'hádať sa' možno pokladať za jeho obmenu.

Zo všetkého vyviera, že popri adverbiách *snáď* a *asnáď*, ktoré platné Pravidlá nezabraňujú používať, jednaké miesto patrí v spisovnej reči aj slovným tvarom *snadný*, *snadno*, *usnaďniť*; prípadne aj ostatné tvary, stvorené od základu *snad-*, majú svoje miesto v spisovnej reči, pokiaľ sú zaužívané v súčasnej slovenskej spisbe.

S tohto hľadiska, ktoré som uviedol, nemaly by redakcie a korektori mechanicky vyhadzovať najmä adj. *snadný* a adv. *snadno* a nahradzovať ich synonymami *ľahký* a *ľahko* len zato, aby vyhovel predpisu platných Pravidiel sloven. pravopisu, a pritom nič nedbajú na osobitný štýl a vyjadrovacie prostriedky spisovateľa.¹⁶ Azda po takomto osvetlení znova bude možné, aby sa v slovenskom texte zjavovali slová so základom *snad-*, najmä adjektívny tvar *snadný* a adverbium *snadno* (*snadne*). Ony môžu len napomáhať štylistickú diferenciáciu významov, ako sme to už spomenuli.

¹³ Franz Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen* 1886, str. 312.

¹⁴ Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego* Kraków 1927, str. 504.

¹⁵ Porov. *Příruční slovník jazyka českého* III, 477.

¹⁶ Porov. Dr. František Oktavec, *Předpoklady, práce a požiadavky jazykového upravovateľa*, SR XIV, 136.

Kronika

KULTÚRA OPERNÉHO A ČINOHERNÉHO JAZYKA V UPLYNULEJ SEZÓNE

Na konci každej divadelnej sezóny robievajú sa súvahy celej činnosti, a to ako s kvantitatívnej, tak aj s kvalitatívnej stránky. Konštatujú sa v nich progresívne tendencie, pomýňajúce účinnok divadelných predstavení na široké vrstvy návštevníkov a ich dosahy najmä mimoumeleckého charakteru v priamej relácii k súčasným spoločenským pomerom, i nedostatky, ktoré sa v uplynulej sezóne vyskytli vo všetkých divadelných plánoch, a to či už v pláne dramaturgickom, režijnom, výtvarnom atď. Treba na ne poukázať, aby sme sa ich v novej sezóne vyvarovali a podľa možnosti ich odstránili. Také súvahy robievajú sa však doteraz iba s aspektov tu spomenutých divadelných plánov. Predošlé divadelné sezóny hodnotili sa teda so stránky dramaturgie, režie, menej už so stránky vlastných hereckých a speváckych výkonov. Obchádzal sa však, alebo len zriedkakedy zmieňovali sme sa o najpodstatnejšom znaku divadla vôbec — o jazykovom prejave, o hovorení, recitovaní a spievaní prednese našich umelcov a o jeho jazykovej kultúre. Pri týchto našich doterajších bilanciách dostatočne sme si vari neuvedomovali všetky dosahy divadelných prejavov, dosahy vo formovaní nielen svetonáhľadu, ale aj v jazyku a v jeho kultúre. Ostávali sme teda akosi na polceste, keď sme nehodnotili aj tieto závažné vplyvy výslovnosti činoherného i operného jazyka na výslovnosť a kultúru jazyka spisovného a keď sme nezdôrazňovali aj jazykovú stránku, tak dôležitú a prepotrebnú v reláciách celonárodných. My v tomto príspevku aspoň poznámkovite do centra záujmu chceme postaviť práve problematiku jazykovej kultúry za uplynulú sezónu a pokúsime sa zhodnotiť naše bratislavské divadlo, a to predovšetkým operu, s jazykovej stránky.

Konštatovať veľkú sociálnu funkciu jazyka, tohto najzákladnejšieho divadelného znaku ako výrazového prostriedku (Z. R a m p á k, *Znak v umeleckej výstavbe divadla*, ST II, 1948, 109) je v týchto súvislostiach vecou prepotrebnou a osožnou viac z teoretických ako praktických príčin. Má totiž jeho výslovnosť veľký vplyv na spôsob výslovnosti početného obecnstva i vo formovaní a ustaľovaní jednotnej spisovnej výslovnosti. Hneď úvodom treba zdôrazniť, že podľa

kultúry hovoreného a spievaného jazyka na reprezentačných scénach môžeme bezpečne usudzovať nielen na stupeň starostlivosti o jeho kultúru, ale ju môžeme priamo alebo nepriamo aj merať v celom národnom spoločenstve. Národné spoločenstvo usiluje sa obyčajne totiž pridržať scénami kodifikovanej spisovnej výslovnosti vlastného jazyka a túto potom tiež uplatňovať vo vyšších, takzvaných kultúrnych štýloch. Je napríklad veľmi dobre známa tradícia divadelného jazyka u Talianov (v Scale — bel canto, v činohre — bella pronuncia), u Francúzov (v Comédie Française), u Nemcov (Bühnenaussprache) a známe sú aj jej vplyvy na výslovnostnú kultúru spomínaných jazykov. Dalej treba zdôrazniť skutočnosť, že v jazyku, ako to už dávno bol pripomenul M. Weingart (*Český jazyk v přítomnosti*, Praha 1934, 8) a N. J. Marr (V. A. Michankova, *N. J. Marr*, Moskva—Leningrad 1948, v kapitole *Novoje učenie o jazyke*, 293n), najlepšie a naozaj najvšestrannejšie zrkadlí sa celé prítomné spoločenské dianie, všetky spoločenské premeny bázy materiálnej i duchovnej, teda aj ustálenie spisovnej výslovnosti. V týchto súvislostiach netreba obchádzať ani dosahy starostlivosti o kultúru činoherného a operného jazyka či už na spisovný jazyk ako taký, alebo aj na samotný vývin slovenského, najmä operného jazyka. Slovenčina totiž, ako to konštatovali už mnohí pred nami a ako to my v tejto súvislosti znovu opakujeme (napr. L. Novák v čas. LUK II, 1931; v SR IV, 1934/35 a inde; M. Weingart v cit. knihe, 103n; H. Bartek v SJ I, 1940, tiež v knihe *Správná výslovnosť slovenská*, Turč. Sv. Martin 1944, a mnohí iní), má naozaj mnoho zvukových predpokladov už v samotnej svojej hláskoslovnej i tvaroslovnej štruktúre, aby si vypestovala pekný operný jazyk a tradíciu. Konštatovanie tejto skutočnosti nás teda oprávňuje zdôrazňovať neustálu potrebu zvýšenej starostlivosti o jazykovú kultúru javiskového prejavu a spisovnej slovenčiny i v týchto, kultúrne takmer najvyšších štýloch. Z povedaného vyplýva, že možno vytvoriť pevnú tradíciu starostlivosti o peknú a spisovne správnu výslovnosť v našom divadle. Práve v týchto umeleckých prejavových oblastiach majú sa čo najviac eliminovať rozličné mimojazykové a mimoumelecké vplyvy a zábrany (subjektívne aj objektívne) jazykovej kultúry operného i činoherného štýlu.

Z mimojazykových príčin, nepodporujúcich správnu a krásnu výslovnosť slovenského činoherného aj operného spisovného jazyka, treba na prvom mieste spomenúť vari vplyvy sociologických skutočností, ktoré sa ako silné faktory prejavujú jedine v kultúre operného jazyka. Prejavujú sa v podstate dvojakým spôsobom. Po prvé vo vádzaním a prenikaním — bez osobitnej ozrejmovacej a situáciu či už lokálnu alebo sociálnu dokresľujúcej funkcie — výslovnostných zvláštností miestnych alebo spoločenských dialektov, a po druhé vo vádzaním výslovnostných prvkov cudzích jazykových štruktúr. V prvom prípade do slovenského operného jazyka dostávajú sa prvky

výslovnosti zo slovenských dialektov, prenikajúce často neuvedomele a sporadicky, v druhom zas prvky, podmienené bilingvизmom u spevákov, ktorí majú iný, nie slovenský materinský jazyk. Zo slovenskej dialektickej výslovnosti ako charakteristickú mohli by sme uviesť výslovnosť slovesných tvarov bez dvojhĺasok typu: *trpeť* miesto správneho *trpieť*, *mreme* miesto *mrieme*, ktoré možno pozorovať dosť často. Podobne často počujeme dialektickú výslovnosť istých slov, napríklad: *fšeko* miesto správneho *fšetko* (všetko), miesto *nikto* — *ničto*, *ňigdo*. Dialektizmy v prípadoch, keď nemajú svoju funkčnú závažnosť a zdôvodnenie, v opernom (spisovnom) jazyku strácajú svoj *raison d'être* a pociťujú sa ako nesprávne, a teda v spisovnej výslovnosti neprípustné. Okrem týchto, ako sme už boli spomenuli, vo výslovnosti operného jazyka celkom bezpečne sa dajú zistiť aj prvky cudzích výslovností, vovádzané obyčajne dvojitosťou jazykových štruktúr, ktorými niektorí umelci hovoria, a to hlavne v štýloch funkčne nižších (v hovorovom, rodinnom atď.). Pritom sú to prvky takmer všetkých jazykových plánov (hláskoslovného, tvaroslovného, fonického atď.) a prejavujú sa väčšou zatvorenosťou alebo otvorenosťou vo výslovnosti niektorých slovenských samohlások, napríklad úzkeho *é*: *xotte f čerti*; *či si myože lépsie žil* atď.; zatvoreného *á*: *ako bi mi našepkával*. Časté býva zanedbávanie dvojhĺasok v slovesných tvaroch: *musím trpeť*; *už ju čepiec ňemiňe*; *nádej mi kiňe*; *svet sa trase sám* atď. Ako zvláštnosť práve opačnú možno uviesť *ie* v skupinách *de*, *te*, ale najmä *ne*: *ak ti odpustí ňiebe* (*ňijebe*); *úmislu som ňiemal* (*ňijemal*); *a hľadal márňe duši mier*; *čui ňieba* (*ňijeba*) *hlas*; *ďieti* atď., ku ktorým, zaiste podobným artikuláčnym spôsobom tvorené, možno pripočítať aj rozdeľovanie dvojhĺasok *ie*: *ňie* — *ňije* ap. Tento fakt bolo by možné vysvetľovať aj ináč ako vplyvom cudzej jazykovej a výslovnostnej štruktúry, a to potrebou vyspievať spomínané skupiny alebo dvojhĺasky dvoma alebo viacerými tónmi, čím vzniká zvukový dojem onoho rozdelenia. Za pravdepodobnejšie však pokladáme odvodzovať to vplyvom jazykového pôvodu. Jednou z najrozšírenejších výslovnostných nedôsledností a nesprávností celkom oprávnene, ak ju posudzujeme podľa počtu výskytu, je výslovnosť spoluhlásky *l* (*l'*). Nesprávnosť táto prejavuje sa chybným mäkkčením najmä v participiálnych tvaroch. V niektorých prípadoch takéto mäkkčenie veľmi sa prehrešuje proti výslovnostnej sústave spisovnej slovenčiny, napríklad: *sa rozvinuľa láskou*; *duša mi pláľa* atď.; v jednotlivých slovách: *blaho*; *láska*; *kľam*; *v smutnej minulosti*; *nehovorme o tom aŇi slova* ap. Na druhej strane možno konštatovať, oveľa však zriedkavejšie, pravý opak: nemäkkčenie tam, kde spisovná slovenčina mäkkčenie práve vyžaduje, napríklad: *lebe u nyox klačať xcem* a inde.

Pri tomto upozorňovaní na najbežnejšie a najčastejšie výslovnostné nesprávnosti slovenského operného jazyka ako jazyka spisovného treba spomenúť aj nesprávnosti nie výslovnostného, lež pre-

kladateľského rázu. Tieto, pravda, nijako nesúvisia s výslovnosťou ale treba aj na ne poukázať. Bývajú to obyčajne niektoré nesúvisiace väzby: *keď budem odcestovať* (keď budem odcestovať atď.), ktoré by sa rozhodne dali nahradiť správnymi pri zachovaní rytmu, ale aj počtu slabík; niekedy aj jednotlivé slová.

Už na inom mieste (ST III, 1949, 5n) sme sa boli zmieňovali o spôsobe, akým by sa dalo predísť aspoň príliš vypuklým výslovným nesprávnostiam v opernom jazyku. Inštitúcia jazykových poradcov, ktorá u iných národov — najmä s vyspelou zvukovou kultúrou a tradíciou spisovného jazyka — je už dávno niečím mozrejmým (Bruno Migliorini, *Pronuncia fiorentina o pronuncia romana*, Firenze 1945, tiež M. Weingart, l. c. 103), by za prospela aj kultúre nášho divadelného (činoherného i operného) jazyka. Nechceme tvrdiť, že by sa jej u nás doteraz nebola venovala pozornosť, no rozhodne zvýšenou starostlivosťou, aspoň takou, s akou sa staráme napríklad o dramaturgické, režijné a iné umelecké problémy nášho divadla, dosiahlo by sa ešte viac. Divadlo a opera sú mocné faktory socializácie kultúry všeobecnej, ale nikto neuprie ani mocný vplyv jazykový, v ušľachťovaní a šírení správnej a peknej výslovnosti. Najprv však musí byť spisovne správna, a len potom môže byť aj krásna (L. Novák, K základom slovenskej ortografie SR IV, 1934/35, 43).

Správne hodnotiť divadlo a operu možno iba pri správnom hodnotení a chápaní aj tohto najpodstatnejšieho ich znaku, totiž jazyka a doceňovaní všetkých dosahov, vyplývajúcich z jeho výslovnosti a spoločnosti. Jazyková kultúra, reprezentovaná na prvom mieste kultúrou činoherného a operného jazyka, bude sa zvyšovať vtedy, keď bude zvyšovať aj starostlivosť o kultúru hovorených, recitovaných a spievaných jazykových prejavov na našich scénach. Do novej sezóny treba nám ísť teda aj s takýmito predpokladmi. A tieto predpoklady treba potom aj uskutočňovať.

Adam Pra

Kritiky a recenzie

UNIV. PROF. DR. JÁN STANISLAV: SLOVENSKÝ JUH V STREDOVEKU I, II + 10 + 10 + 3 + 3 mapy. Les régions slovaques méridionales au moyen âge. Turč. Sv. Martin 1948. Vydala Matica slovenská ako 1.—2. sväzok serie B Spisov Jazykovedného odboru Matice slovenskej. Cena broš. Kčs 1400,—.

Štúdium osobných mien a miestnych názvov patrí medzi najsložitějšíe jazykovedné problémy. Univ. prof. Dr. Ján Stanislav venoval sa dlhé roky výskumu miestnych názvov v južnej časti Slovenska i v priľahlých oblastiach na juhu a na východe mimo dnešného slovenského jazykového územia. Niektoré svoje výskumy uverejňoval najmä od roku 1943 (Náš národ, Kultúra), ale až teraz vydaná rozsiahla publikácia dáva nám možnosť podrobne vidieť celú závažnú otázku slovenského osídlenia.

Toto filologicko-historické dielo prof. Stanislava vyvolá zaiste zaslúžený ohlas u jazykovedcov i historikov nielen u nás, lež i v cudzine, a rovnako aj v širokých vrstvách čitateľov, keďže výsledky jeho štúdia majú mnoho čo povedať i neodborníkovi.

Stanislav predovšetkým načrtáva problematiku starého slovenského osídlenia. O slovanskom osídlení Panónie hovoril už Šafárik, ale o jeho rozsahu a kvalite boli spory. Najrozšírenejšia bola teória o juhoslovanskom, resp. slovinskom osídlení (Jagić, Grivec, Brückner), ale stará je i teória slovenského osídlenia (Šafárik, Grot, Roessler, Maretić, Škultéty, Niederle). Z najnovších prác o slovenskom osídlení Panónie treba uviesť práce maďarských slavistov Melicha, Kniezsu a Moóra. Stanislav ich práce dôkladne zrevidoval, opravil i doplnil a načrtol nový obraz o rozsahu i kvalite slovenského osídlenia nielen Panónie, ale aj oblastí na východ odtiaľto (v dnešnom Maďarsku), ba až v Sedmohradsku.

Prvý sväzok diela sa člení na tri časti. Prvá časť (str. 20—176) — po predslove a úvode — určuje akosť osídlenia podľa jazykových znakov miestnych názvov, druhá (str. 177—588) podáva systematický opis osídlenia, tretia (str. 589—604) obsahuje metodické poznámky. Potom nasleduje obšírne francúzske resumé (605—634), pramene a literatúra, skratky, menný register a nakoniec zbadané chyby a opravy.

Druhý sväzok obsahuje abecedný soznam miestnych názvov,

o ktorých sa hovorilo v systematickej časti prvého sväzku, s príslušnými historickými dokladmi, etymologiami, analogiami z iných slovanských jazykových území i literatúrou a vecný register.

Tretí sväzok tvoria mapy. Mapy Ia-Xa na silnejšom papieri a s čiernou tlačou podávajú dnešné názvy, mapy Ib-Xb na prievitnom papieri a s červenou tlačou názvy pôvodné, rekonštruované. Mapy II, III, IV majú aj časť *c* a *d* s dnešnými a pôvodnými názvami vrchov a chotárných častí.

Zo Stanislavových výskumov miestnych názvov v území na juh od dnešných južných hraníc Slovenska vychodí, že v dávnej minulosti zaujímali Slováci omnoho väčšie územie, než ho poznáme dnes. Obývali nielen väčšiu, severnú časť Panónie, teda územie kniežat Pribinu a Koceľa (južná hranica slovenského osídlenia ide približne povodím Drávy a Blatenského jazera), ale aj územie pozdĺž Dunaja (hranica ide medzi Bogyiszló a Szeremle), Matru, Bukový les, Tokajské vrchy, priestor medzi Košicami a Tisou, ba aj Zátisie (na juhu po riekú Maroš, na východe po Sedmohradské hory). Jednoznačne sa tiež dokazuje staré slovenské osídlenie Žitného ostrova a okolia Nitry, kde Kniezsa hovoril o priorite Maďarov, na východe zas ohraničujú sa slovenské sídla proti ruskému osídleniu.

Kritériom slovenskosti tohto územia sú najmä jazykové znaky miestnych názvov: *u* (v slovinčine je *o*) za psl. **o*; palatalizácia *d*, *t*, *n* pred *e*, *i* na *ď*, *ť*, *ň*; *c* za psl. **tj*; *dz* (resp. *dž*, ktoré v maďarčine dalo *gy*) za psl. **dj*; *šť* za staršie *šč*, *rat-* za psl. **ort-* a súčasne *c* za psl. **tj* v jednom slove (hypokoristická forma *Rastic* od *Rastislav*) atď.

Z miestnych názvov — so zmenami v maďarčine — zaznačujú tieto znaky napr. zapísané formy: *Potyond* (vo výslovnosti *Potond*) za *Putin*, *Bogyoszló* (vo výslovnosti *Boďosló*) za *Budislav*, *Pomogy* (vo výslovnosti *Pomod*) za sloven. **Po-medža* (alebo lok. tvar **Po-medži*) z psl. **Po-medja*, *Geotan* (*G-* v zápise označuje palatalnosť začiatočného *Ď-*) za **Ďevotan*, *Szégye* (vo výslovnosti *Séde*) zo starého sloven. **Sedža* (psl. **Sedja*).

Tieto jazykové znaky hovoria aj o bližšom určení jazyka, ktorým hovorili títo Slováci. Tak napr. hypokoristická forma mena kniežaťa Rastislava *Rastic* bezpečne určuje — podľa dnešnej terminologie — „stredoslovenské“ nárečie, a tak isto o príslušnosti k nemu svedčí zmena *šč* > *šť*. Tieto znaky podľa miesta výskytu hovoria tiež o značnom rozsahu územia „stredoslovenského“ nárečia. Rovnako Devín, ktorý je dnes v oblasti nárečia západoslovenského, patrila v minulosti k „stredoslovenskej“ nárečovej oblasti. Podobne názvy v Zátisi (napr. *Szelistye*) ukazujú na „stredoslovenskú“ nárečovú oblasť, lebo len v strednej slovenčine sa vykonala zmena *šč* > *šť*. Tu je zaujímavé pripomenúť, ako sa Stanislavove zistenia až napodiv potvrdzujú výskumami P. Olteana (porov. jeho prácu *K fonetickému súvisu medzi rumunčinou a západnou slovan-*

činou), ktorý našiel charakteristické stredoslovenské prvky v rumunčine.

Jazykové znaky miestnych názvov pomáhajú aj časove určiť, dokedy bývali starí Slováci na príslušnom území. Tak napr. zmena *še* > *šť*, ktorá sa vykonala v XIV. stor., v názve *Szelistye* (v Zátisi) svedčí o slovenskom osídlení na tomto území aspoň ešte v XIV., ak nie aj v XV. stor. Naopak zase, zachované *g* a nosovky v po-maďarčených miestnych názvoch pomáhajú určiť, kedy už Slováci bývali na príslušnom území pred príchodom Maďarov.

Proti maďarskej jazykovede, najmä proti Štefanovi Kniezsovi, podarilo sa Stanislavovi snesením množstva materiálu zo slovanského územia, ale aj z územia mimoslovanského (napr. francúzskeho) dokázať, že miestne názvy, ktoré reprezentujú iba osobné meno bez akejkoľvek prípony, nie sú vlastníctvom len Maďarov, ale že v ranom stredoveku to bolo vôbec bežné pomenúvanie osád.

O metóde prof. Stanislava možno povedať, že je vhodná na zvládnutie takého rozsiahleho materiálu. Historické doklady čerpal z viacerých edícií stredovekých listín (najmä edícia Csánkiho), z indexov M. Czinára a Ferd. Kovácsa (vydal G. Wenzel), zo Šmilauerovho Vodopisu starého Slovenska a z prác J. Melicha a E. Moóra. Názvy vrchov a chotárných častí zisťoval na špeciálnych mapách (starých i novších), a pokiaľ mal prístup k originálom listín, kontroloval spoľahlivosť edícií.

Nemožno povedať, ako — ostatne — pripúšťa sám autor, že Stanislavove výklady nenarazia na odpor u iných jazykovedcov i historikov, že by nebolo možné podať v detailoch iný výklad alebo iný záver, ale musíme konštatovať, že Stanislavovo dielo predstavuje skutočne dobrú a serióznu prácu, u nás doteraz iste najväčšiu, ktorá nás bude s úspechom reprezentovať vo vedeckých kruhoch i v cudzine.

Ján Frúčka

Rozličnosti

Dva tisíce, dvatisíc, dvetisíc? — Základné číslovky, jednoduché i složené, sú v podstate ohybné slová. Bez výnimky skloňujeme teda číslovky *jeden, dva až deväťdesiatdeväť*, pričom číslovky od *päť* vyššie môžu mať v nominatívne charakter podstatného mena, vyžadujúceho si počítaný predmet v genitíve (*sedem úderníkov, deväťadvadsať* alebo *dvadsaťdeväť poslucháčov*), alebo môžu mať pri mužských osobných charakter prídavného mena (*šiesti spolupracovníci*). Číslovky *sto* a *tisíc* tiež skloňujeme, ale len vtedy, keď stoja samostatne, bez počítaného predmetu; v takýchto prípadoch zastupujú obyčajne podst. mená *stovka* a *tisícka*, napr.: Čo bude mať po smrti z nashŕňaných *tisícov*? Gazduje od *tisica* ku *stu*. — Tento substantívny charakter si vyžaduje shodu prísudku i prívlastku, či je vyjadrený prídavným menom alebo číslovkou: Málo mu pomôžu usporené *dva tisíce*, keď pri kúpe bola reč o nejakých štyroch *tisícoch*. Len čo vyjadríme pri čísl. počítaný predmet, stáva sa tento rozhodujúcim činiteľom pri shode a číslovka zmeravie, napr.: Málo pomôže usporených *dvetisíc* korún, keď pri kúpe bola reč o nejakých *štyritisíc* korunách.

S podobným zmeravením sa stretáme aj inde pri počítaní a v účtovníctve, kde ono vyplýva z požiadavky stručnosti a presnosti. Prejavuje sa to nielen nesklonnosťou tvarov *sto* a *tisíc*, ale i zmeravenosťou všetkých predložených a bližšie určujúcich čísloviek; tak napríklad máme *dvaja, piati pretekári*, ale *dva stromy*, kým v spojení s číslovkami *sto, tisíc* už niet tohto rozdielu, teda rovnako *dvesto, dvetisíc* pretekárov ako *dvesto, dvetisíc* stromov. Složka *dvesto* nezdá sa nám neprirodzená, lebo je tu aspoň shoda v rode (*dve* je tvar pre neutrá a feminína), keď už chýba shoda v čísle (predpokladaný tvar „dvestá“). Pri složeninách číslovky *tisíc* niet ani tejto shody, lebo miesto očakávaných „dvatisíc“ máme spisovne *dvetisíc*, ktoré nie je ani v rozpore s dobrým hovorovým úzom. Možno tu hovoriť o analogickom vplyve složenin číslovky *sto*, ktoré pri ďalšom počítaní idú paralelne, napr.: *tristo — tritisíc, sedemsto — sedemtisíc* atď., teda *dvesto — dvetisíc*.

Pre spisovný jazyk nám vychádza vzdať sa formy „dvatisíc“ a používať v samostatnom postavení *dva tisíce*, kým zas pri počítaní zmeravený tvar *dvetisíc*.

M. Marsinová.

Bratia Širokí. (L. K., B.) — V slovenčine prívlastok sa pravidelne shoduje v čísle s menom, ku ktorému prislúcha, tak i v názvoch firiem žiada sa tvar množného čísla vlastného mena, ak ide o podnik napr. nejakých bratov: *Bratia Pavúkovci, Rázusovci*. Ak je základom priezviska pôvodné prídavné meno, dávame i toto do tvaru množného čísla. Správne je preto: *Bratia Širokí, Bratia Andreánski*, nie „*Bratia Andreánsky*“.

mam.

Priezvisko *Mitro*. (Š. m. ú., K.) — *Mitro* je domáca forma krstného mena *Demeter* (prípadne *Dimiter*), ktorá vznikla podobným skrátením ako *Poldo* z *Leopold*, *Kubo* z *Jakub* atď. Takéto krstné mená stávaly sa často priezviskami, ako napr.: *Mikloško, Janko, Bartko* a pod., takže niet jazykovej námietky proti tvaru *Mitro* ako priezvisku v našom prostredí. Neprekáža ani základ, hoci nie vyslovene slovanský, ale v slovanských jazykoch hojný, ako poznáme z osobných i miestnych mien, napr. bulh. *Dimitrov*, čes. *Mitrovice* atď.

ars.

Priezvisko *Bartoš*. (KNV, B. B.) — Rodinné meno *Bartoš* zaraďujeme do skupiny priezvisk, ktoré boli pôvodne krstnými menami, ako napr. *Janko, Blažek, Mikulášik, Jurčo* a pod., pravda, s rozmanitými príponami alebo krátením úradného znenia mena. Priezvisko *Bartoš* je obmenou mena *Bartolomej* s domácou príponou *-oš*, ako napr. *Miloš* miesto *Miloslav*. Od toho istého základu máme aj iné obmeny v priezviskách *Bartošek, Bárta, Barta* a pod., ktoré tiež dosvedčujú, že sa priezvisko *Bartoš* nepociťuje v našom prostredí ako cudzie, tým skôr, že domáce formy *Bartoš, Bartoško* ako krstné mená sú dosiaľ živé.

in.

Termín *syfilis*. (S. p. z., B.) — Slovenský odborný názov pohlavnej choroby syfilisu nie je známy. V ľudovej reči sa síce užíva v tom istom význame slovo *francúhy*, ale nepokladáme ho za síce pre potreby odbornej terminologie. Poslovenčená podoba českého slova *príjica* je — zdá sa nám — menej známa ako prevzatý medzinárodný názov *syfilis*, od ktorého sa dobre tvoria i odvodené slová *syfilitik, syfilitický*. S jazykovedného hľadiska nemôžu byť námietky ani proti tvaru *syfilída* (s dlhým *i*, ako je i *bronchitída*...), ak odborníkom-lekárom lepšie vyhovuje. Návrh na nový slovenský termín by mohol vzniknúť len v lekárskech kruhoch, ak sa bude cítiť jeho potreba. Nateraz možno vystačiť s medzinárodným názvom *syfilis*, prípadne *syfilída*.

ej.

Termín *knock-out*? (V. K., B.) — Pri preberaní slov z angličtiny stretávame sa s ťažkosťami pravopisnými aj výslovnostnými, ale i tak sa v našom slovníku udomácňuje veľa slov, najmä z oblasti

športovej. Mnohé z nich majú už ustálenú domácu výslovnosť (veľmi často odchodnú od anglickej) i stály grafický obraz jej zodpovedajúci, napr. *volejbal* (angl. volleyball, vysl. volibol), *futbal* (angl. football, vysl. futbol), *hokej* (angl. hockey, vysl. hoki) a pod.

Dnes s obľúbeným pástiarstvom začína sa udomáčňovať i termín, písaný po anglicky *knock-out* (vysl. nokaut). Pretože základ anglickej výslovnosti sú príslušníkovi slovenčiny veľmi vzdialený kombinuje sa s bežne počutou anglickou výslovnosťou grafického obrazu, a tak vznikol u nás výslovnostný úzus „knokaut“, ktorého slovenský grafický obraz dosiaľ nie je ustálený.

Znalca angličtiny zarazí v slovenskom úze náslovné *kn-*, kto sa v angl. vyslovuje ako *n-*, ale bolo by zbytočné bojovať proti z užíwanej výslovnosti, keď nám už aj iné udomáčené výrazy ukážu na výslovnostné zmeny, a keď sa začiatočná skupina *kn-* neprirodzene nášho jazyka, ako ukazujú slová: knôt, kniha, knieža a pod.

Podľa výslovnosti a bežných pravidiel prepisovania cudzích slov môžeme predovšetkým odstrániť spojovník, lebo v slovenskom jazyku povedomí nepociťujeme toto slovo ako složeninu. Vnútor *-ck-*, ktoré je v podstate zmeneným grafickým obrazom zdvojené *-kk-*, zjednodušíme na *-k-* a *-ou-* prepíšeme ako *au-*, lebo ho tak poznáme i zo samostatného termínu *aut* (angl. out, vysl. aut). Ešte sme preto v slovenčine vyslovovať i písať *knokaut* a príslušné sloveso *knokautovať*. a

Päťročníci zdar! a Päťročníci úspech! (J. K., P.) — Slovo *úspech*, dobrý, priaznivý výsledok zdarného podnikania vidí sa u nás v domácej ako slovo *zdar*, úspech, ale i želanie obratnosti, usilovnosti, radosti z konanej práce, hoci je medzi nimi veľmi malý významový rozdiel. *Zdar* je celkom bežné v češtine, najmä v spojení *nazdar* ako každodenný pozdrav. V slovenčine býva zriedkavejšie; pozná ho z pozdravu baníkov *Zdar Boh!*, užíva sa ako vojenský masový pozdrav, a uvádzajú ho i Pravidlá spolu so slovesom *zdaríš sa* a prídajmenom *zdarný*. Nie je preto neoprávnené toto slovo v slovenčine a najmä dobre sa hodí do pozdravov a hesiel pre svoju stručnosť.

Rovnako však niet dôvodu zriekať sa druhého znenia hesla, keď tu nejde o presnú a nemeniteľnú úradnú formulu, ale práve o pripomínanie si pracovného záväzku pre ŠRP pri každej príležitosti.